

Proletar HASANI

**NDIHMESA DHE NDIKIMI I BRIGADAVE TË USHTRISË
NACIONALÇLIRIMTARE NGA SHQIPËRIA NË ÇLIRIMIN
E KOSOVËS, NË PËRFUNDIM TË LUFTËS SË DYTË
BOTËRORE**

Në muajt shtator-tetor të vitit 1944 Lufta e Dytë Botërore kishte arritur kulmin e saj. Forcat pushtuese gjermane dhe bashkëpunëtorët e tyre në gjithë frontet evropiane të Luftës së Dytë Botërore, të gjendura nën trysinë dhe goditjet e forcave aleate të Koalicionit Antifashist ndërkombëtar, po tërhiqeshin pa kthim. Në verë-vjeshtë të këtij viti ishin goditjet e fuqishme dhe fitoret e vazhdueshme të shpejta të ushtrisë sovjetike, që i detyruan forcat e ushtrisë gjermane naziste të tërhiqeshin me humbje të mëdha. Ndërkohë, ushtritë aleate anglo-amerikane, përmes bombardimeve masive, i shkaktuan ushtrisë gjermane në të gjithë frontet e Perëndimit humbje të rënda njerëzore dhe dëme të mëdha në armatime, pajisje dhe material e teknikë luftarake. Pas kësaj, aleatët mësynë mbi Francë me gjithë fuqitë, duke çelur kështu, atë që në historinë e Luftës së Dytë Botërore njihet si Fronti i Dytë. Hapja e këtij fronti përshpejtoi dukshëm veprimet luftarake për çlirimin e gjithë Evropës nga pushtimi i egër nazist gjerman. Në këtë rrjedhë,

në fundin e vjeshtës së vitit 1944, ushtritë e aleatëve gjendeshin mu në portat e vetë Gjermanisë¹.

Rrjedhat e luftës në Evropë morën kahje tejet të shpejtë edhe në rajonin e Ballkanit. Tanimë forcat ushtarake naziste gjermane në Bullgari, Greqi, Jugosllavi dhe Shqipëri ishin pothuajse të rrethuara dhe bllokuara nga njësitet të mëdha të ushtrisë sovjetike, si dhe nga forcat luftarake të ushtrive antifashiste nacionalçlirimtare të vendeve ballkanike. Këto të fundit, përfshi dhe ato të Ushtrisë Nacionalçlirimtare Shqiptare (UNÇSH), vijonin të goditnin paprerë forcat e ushtrisë gjermane, të cilat e shihnin dhe e ndjenin fare pranë fundin e tyre.

Në Shqipëri, në muajt shtator-tetor 1944, Lufta Antifashiste Çlirimtare Shqiptare kishte hyrë tashmë në fazën e saj përfundimtare. Ndërkohë, Kosova dhe krahinat përreth saj, kishin marrë një rëndësi të veçantë në pikëpamje ushtarake, sidomos për forcat e ushtrisë pushtuese gjermane. Kjo ndodhte për arsyen e thjeshtë se sukseset e forcave antifashiste nacionalçlirimtare të rajonit të Ballkanit dhe ato të ushtrisë sovjetike, nga pjesa veriore e Ballkanit, kërcënonin seriozisht vënien në rrethim dhe asgjësim të plotë të afro 300 mijë trupave gjermane, të cilat gjendeshin në unazën e rrethimit. Shtegu i vetëm për tërheqjen e tyre nga Greqia dhe Shqipëria mbetej, padyshim, drejtimi operativo-strategjik Kosovë-Sanxhak-Bosnje e Hercegovinë.

Për këtë arsye këtë vijë strategjike forcat gjermane duhej mbajtur të hapur me çdo kusht dhe çmim, prandaj Kosova kishte marrë një rëndësi të veçantë. Nëpërmjet saj Serbia lidhej me Maqedoninë, Malin e Zi, përgjatë rrugës Mitrovicë-Pejë-Podgoricë. Ndër to, nyja më e rëndësishme ishte padyshim Mitrovica, prej nga shpërndahen rrugët automobilistike për në Veri, gjatë rrjedhës së lumit Ibër nëpër Serbi; drejt Sanxhakut për në Bosnje e Mal të Zi; drejt Perëndimit dhe Jugperëndimit për në Mal të Zi dhe Shqipëri

¹ *Historia e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e popullit shqiptar*, Vëll. IV. Shtëpia Botuese “8 Nëntori”, Tiranë, 1988, f. 874.

dhe, drejt Jugut, nëpër Fushën e Kosovë, duke dalë në Maqedoni dhe Shqipëri.

Është kjo arsyeja pse komanda gjermane e forcave në Ballkan mori masa të veçanta dhe shtesë për të mbajtur nën kontroll dhe të lira rrugët më të mundshme për tërheqjen e forcave të veta. Të tilla ishin rrugëkalimet Shkodër-Mali i Zi-Vishegrad dhe tjetri Kosovë-Sanxhak-Vishegrad, të cilat kjo komandë duhej t'i ruante me fanatizëm për të siguruar daljen nga kurthi i madh i rrethimit antifashist. Për këto arsye komanda e forcave gjermane shfrytëzoi në të gjitha pikëpamjet cilësitë mbrojtëse natyrale të terrenit përgjatë gjithë rrugëve të lëvizjes, të gërshetuara këto me punimet fortifikuese dhe me përdorimin e forcave naziste dhe të reaksionarëve vendas. Vetëm në Kosovë gjatë kësaj periudhe u krye përqendrimi i forcave kryesore të Grupmatës gjermane "E". Në këtë mënyrë armiku e kishte kryer përqendrimin e forcave të veta kryesisht në qendrat më të rëndësishme, si: Gjakovë, Prizren, Ferizaj, Prishtinë, Mitrovicë, Pejë, Junik etj.

Por, ndërkohë, çfarë po ndodhte tjetër në pjesën tjetër të territorit shqiptar, në Kosovë, të ndarë padrejtësisht nga trugu mëmë i Shqipërisë që në vitin 1913, duke mbetur kësisoj brenda territorit të shtetit të ish-Jugosllavisë të asaj kohe?!

Më 31 dhjetor të vitit 1943 deri më 2 janar të vitit 1944, kishte mbajtur punimet Konferenca e Bujanit, e cila kishte ndërmarrë disa vendime në interes të fatit dhe të ardhmes së shqiptarëve të Kosovës. Këto vendime kishin të bënin me orientimin, organizimin dhe drejtimin e Luftës Antifashiste në Kosovë, duke i vulosur ato me një Rezolutë. Këto vendime u pritën me entuziazëm dhe shpresë nga populli i Kosovës.² Njëkohësisht që ato patën jehonë dhe ndikime të dukshme në organizimin e njëjësive luftarake antifashiste në luftën e

2 *Fjalori Enciklopedik Shqiptar (FESH)*, Vëll. 1. "Kristalina K-H", Tiranë, 2008, f. 300.

3 *Historia e Popullit Shqiptar*, Vëll. IV. Botimet TOENA, Tiranë, 2008, f. 144.

4 *Po aty*, f. 144-145.

5 *Po aty*, f. 145; Shih edhe *Historia e Luftës Antifashiste NÇ e popullit shqiptar*, Vëll. IV, f. 874.

armatosur kundër pushtuesit të huaj.³ Kjo jehonë arriti deri në Shqipëri, ku u përshëndet nga Lëvizja Antifashiste Çlirimtare Shqiptare, që e propagandoi dhe e mbështeti atë. Por, udhëheqja jugosllave reagoi krejt ndryshe. Ata i vlerësuan të gabuara vendimet e Bujanit, prandaj nisën sulmet ndaj Konferencës së Bujanit, vendimeve të saj dhe organizmave drejtuese të Luftës Çlirimtare të Kosovës, duke mos i njohur ato.⁴

Ky qëndrim kokëfortë dhe i njëanshëm i udhëheqjes së Luftës Antifashiste jugosllave dhe, sidomos vendimet e tyre ndaj Konferencës dhe instrumenteve organizatore dhe drejtuese të Luftës Antifashiste dhe të Pushtetit Krahinor për Kosovën, zgjoi dhe shtoi natyrshëm zhgënjimin dhe zemërimin e shqiptarëve të Kosovës. Njëkohësisht, kjo situatë krijoi rrezikun që të shkonte në dobi dhe interes të pushtuesve të huaj dhe reaksionit ekstremist sllav. Për këtë arsye udhëheqja jugosllave dhe ajo kosovare, duke nuhatur rrezikun e këtij reagimi dhe zemërimi që mund të ngrihej në krahinën shqiptare, gjykuan t'i drejtoheshin për ndihmë udhëheqjes së Lëvizjes Antifashiste Nacionalçlirimtare Shqiptare në Shqipëri (LANÇSH). Kjo ndihmë nënkuptonte dërgimin e njërive të mëdha luftarake të Ushtrisë Nacionalçlirimtare të Shqipërisë në trevat e Kosovës, por dhe në trevat e tjera shqiptare në Jugosllavi.

Në pikëpamje historike, nëse i referohemi burimeve nga *Historia e Popullit Shqiptar* dhe asaj të Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare në Shqipëri kjo kërkesë në të vërtetë i ka fillimet dy-tre muaj më parë, që në qershor të vitit 1944. Atëherë, nga ana e Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë Nacionalçlirimtare Jugosllave, si dhe nga Shtabi Kryesor i Ushtrisë Nacionalçlirimtare (UNÇ) të Kosovës, më datën 26 qershor 1944, ishte bërë një kërkesë drejtuar Komandës dhe Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë Nacionalçlirimtare të Shqipërisë⁵. Në të, midis të tjerave, shkruhej se: “*ardhja e*

brigadave shqiptare në këtë trevë kishte me i shkatërrue planet e okupatorit dhe të reaksionarëve, duke e kthyer këtë trevë nga baza e reaksionit në bazë liridashëse".⁶ Ndërsa, pak më poshtë, duke dashur ta bënte sa më të qartë përfitimin nga ardhja e brigadave nga Shqipëria amë, në ata kërkesë vijonte të shkruhej se: "...shkaktarët që Kosova është bërë bazë e reaksionit janë hegjemonët serbë", duke e përmbyllur me fjalët, "...shumica e popullit të Kosovës nuk kishte besim tek PKJ dhe tek shtabi jugosllav".⁷

Lidhur me këtë argument nismëtar dhe bazal historiani gjermano-amerikan Bernd J. Fischer, njohës dhe lëvruer i njohur i historisë së Shqipërisë, sjell një trajtim paksa ndryshe nga ajo e historiografisë shqiptare. Fischeri e sheh me dyshim kërkesën e udhëheqësit të Lëvizjes Antifashiste të Jugosllavisë, Josip Broz Tito, drejtuar udhëheqjes dhe Komandës së Përgjithshme të UNÇ-së të Shqipërisë për dërgimin e brigadave shqiptare për spastrimin e Kosovës, mbetet ende e diskutueshme.⁸

Këtë argument autori përpiqet ta bazojë në faktin se lëvizja e tij (e Titos), "... ishte shumë më e fuqishme se LNÇ", prandaj është e diskutueshme kjo kërkesë, e cila arsyeton më tej autori, "është vështirë të mos arrihet në përfundimin se arsyet e tij ishin cinike".⁹ Megjithatë, më poshtë, B. Fisheri pohon po atë argumentim që njohim prej kohësh nga historiografia shqiptare se, "Titua ishte i vetëdijshëm rreth mungesës së popullaritetit të partizanëve të tij në Kosovë dhe, me të drejtë ndiqte mendimin se partizanët shqiptarë do të ndeshnin aty me një kundërshtim më të vogël nga popullsia vendase".¹⁰ Ky argumentim është pothuajse i përafërt me atë të dhënë nga historianët shqiptarë të periudhës socialiste, lidhur me nevojën e dërgimit të brigadave sulmuese të Ushtrisë Nacionalçlirimtare Shqiptare (UNÇSH) për të ndihmuar në çlirimin e Kosovës.

⁶ *Historia e Popullit Shqiptar*, Vëll. IV, ..., f. 144.

⁷ *Po aty*, f. 144-145.

⁸ Bernd J. Fischer, *Shqipëria në Luftë 1939-1945*, Çabej, Tiranë, 2000, f. 311.

⁹ *Po aty*.

¹⁰ *Po aty*.

Kërkesa e muajit qershor u përsërit edhe në muajt pasues, korrik dhe gusht 1944. Përtej kësaj kërkesë synimi ishte i qartë si drita e dielli se vetëm njësitë e UNÇSH-së, e vëllezërve nga Shqipëria, mund të hynin dhe të vepronin në Kosovë, sepse kosovarët, për asnjë arsye, nuk mund të kundërvepronin ndaj luftëtarëve vëllezër nga Shqipëria.

Në këtë rrjedhë, më 1 shtator 1944, Shtabi Suprem i Ushtrisë Nacionalçlirimtare Jugosllave (UNÇJ), i propozonte Shtabit të Përgjithshëm të UNÇSH-së që, “... të dërgojë një pjesë të forcave të veta në veri të Drinit për të bashkëpunuar me njësitë e UNÇJ-së dhe...për çlirimin e Kosovës, për pranimin e luftëtarëve të rinj, për formimin e njërive të reja dhe shpartallimin e reaksionit”.¹¹ Parë në vetvete kjo letër ishte program i mirë dhe i vërtetë për veprimtarinë e forcave të dërguara nga UNÇSH-ja.

Ndërkohë, në rrjedhën e këtyre ngjarjeve, udhëheqja jugosllave në një urdhër të saj, të datuar më 2 shtator 1944, kishte vendosur shndërrimin e Shtabit Kryesor të Kosovës në Shtab Operativ nën vartësinë e Shtabit Kryesor të UNÇ-së të Serbisë. Megjithëkëtë manovër, Komiteti Qendror i Partisë Komuniste Shqiptare dhe Shtabi i Përgjithshëm i UNÇSH-së e miratuan kërkesën e jugosllavëve dhe të udhëheqjes shqiptare të UNÇ-së së Kosovës. Për rrjedhojë ndodhi që më 12 shtator të vitit 1944, Komanda e Përgjithshme e UNÇSH-së i dha urdhër Komandës së Korparmatës së Parë të saj që të dërgonte dy brigada për në Kosovë. Ja si shkruhej në atë urdhër: “(Shumë konspirative). Të përgatiten dhe të nisen menjëherë për në Kosovë Brigada I dhe III”.¹² Por, vetëm dy ditë më pas, më 14 shtator, ky urdhër do të pasohej nga një tjetër, që bënte një ndryshim në përbërjen e brigadave sulmuese të UNÇSH-së, që do të kalonin në Kosovë. Në urdhrin e dytë, që dërgohej nga Komandanti i Përgjithshëm i UNÇSH-së, për Shtabin e Korparmatës së Parë,

¹¹ Ali Hadri, *Lëvizja Nacional Çlirimtare në Kosovë, 1944-1945*, ”Rilindja”, Prishtinë, 1971, f. 410.

¹² *Dokumente të Shtabit të Përgjithshëm dhe të Komandës së Përgjithshme të UNÇSH*, Vëll. II. Sh. Botuese “8 Nëntori”, Tiranë, 1976, f. 160.

shkruhej: *“Brigada V* dhe III** me personelin që keni caktuar mund të shkojnë për Kosovë”*.¹³ Zëvendësimi i Brigadës së Parë Sulmuese me Brigadën e Pestë ndodhte sepse, në kohën kur u dha urdhri i kalimit për në Kosovë, kjo brigadë gjendej fare pranë saj, në krahinën e Kukësit.

Gjithnjë sipas urdhrit dhe udhëzimeve të Komandës së Përgjithshme dhe të Komandës së Korparmatës së Parë, të dy brigadat shqiptare duhej të bashkërendoheshin gjatë veprimeve luftarake në trevën e Kosovës, me forcat partizane të Kosovës dhe ato jugosllave në përgjithësi. Kjo me qëllim që të plotësonin objektivin e tyre kryesor për të goditur dhe *“...larguar forcat pushtuese gjermane dhe të ndihmonin në çlirimin e këtyre territoreve”*.¹⁴ Po ashtu, në udhëzimet e Shtabit të Përgjithshëm të UNÇSH-së dhe atij të Korparmatës së Parë të kësaj ushtrie, për brigadat në fjalë, bëheshin të njohura *qëllimi, misioni dhe detyrat*, që ato duhej të përmbushnin në territorin e Kosovës. Në misionin e dy brigadave shqiptare që, pak kohë më pas, së bashku me Brigadën e Njëzetepestë Sulmuese, po të UNÇSH-së, do të krijonin Divizionin e Pestë të kësaj ushtrie, përveç veprimeve luftarake kundër nazistëve pushtues dhe bashkëpunëtorëve të tyre, si spastrimi i krahinës nga mbeturinat e reaksionit ekstremist sllav etj., natyrisht ishin përfshirë edhe synime të tjera. Ndër to më të rëndësishëm ishin pranimi i luftëtarëve të rinj kosovarë dhe shtimi i radhëve të brigadave shqiptare me ta, por edhe formimi i njësive të reja me luftëtarë vendas etj.

* Brigada e Pestë Sulmuese ishte ndër më të vjetrat, më luftaraket dhe më të njohurat e UNÇSH-së. Ajo u përrua më 28 nëntor 1943, në Tragjaz të Vlorës dhe luftoi deri në Kosovë dhe Serbi. Gjatë veprimeve në Kosovë, radhët e saj gati u dyfishuan me shumë luftëtarë nga kjo krahinë shqiptare. Nga radhët e saj ranë 363 dëshmorë.

**Brigada e Tretë Sulmuese, ndër të parat në UNÇSH, u përrua më 9 tetor 1943, në Arbanë të Tiranës. Luftoi deri në Kosovë dhe Serbi. Ajo i dha Luftës Antifashiste NÇ, 256 dëshmorë.

¹³ Po aty, f. 172.

¹⁴ *Historia e Popullit Shqiptar*, Vëll. IV, e cituar, f. 145.

Në anën tjetër në Shqipëri forcat e Korparmatës së Parë të UNÇ-së, si Brigada e Tretë dhe ajo e Pestë, pas afro dy muajve luftime të vazhdueshme në zonat e Shqipërisë së Veriut, i kishin plotësuar objektivat e tyre kryesore luftarake. Në fundin e muajit shtator 1944 këto njësi luftarake kishin dalë, përkatësisht, Brigada e Pestë në rrugën Kukës-Prizren dhe Brigada e Tretë Sulmuese në Tropojë.¹⁵

Në këtë situatë, Brigada e Tretë Sulmuese mori për detyrë që, pasi të çlironte qendrën e nënprefekturës së Tropojës, të mësynte në drejtimin Tropojë-Junik, të godiste kolonat gjermane në rrugën Gjakovë- Pejë dhe më tej, në bashkëveprim me Brigadën e Parë të UNÇ-së të Kosovës, të ndante dhe veçonte nga njeri-tjetri garnizonet e armikut në qendrat e banuara. Vetëm pas kësaj, kjo brigadë duhej të hidhej në mësymje vendimtare për të çliruar Junikun, Deçanin dhe Pejë.¹⁶ Ndërkaq, Brigada e Pestë Sulmuese, kishte marrë detyrë të çlironte anën e Dragashit, më pas të kalonte lumin Drini i Bardhë dhe, pasi të kapte bregun lindor të këtij lumi, të bashkëvepronte me Brigadën e Katërt UNÇ-së të Kosovës dhe, së bashku, të vijonin mësymjen për çlirimin e qyteteve Gjakovë dhe Prizren.

Në fazën pasuese të dy brigadat e UNÇSH-së duhej të depërtonin dhe të shtriheshin në brendësi të krahinës për të plotësuar detyrën për çlirimin e plotë të qyteteve dhe të krejt krahinës së Kosovës. Sipas urdhrit të Komandës së Përgjithshme të UNÇSH-së, për të përmbushur këtë detyrë, brigadat do të duhej të bashkëvepronin me forcat e Korparmatës së Dytë të UNÇ-së Jugosllave, në drejtimin Plavë-Andrejevicë.

Disa ditë para kalimit të dy brigadave të UNÇSH-së në Kosovë, komandanti i përgjithshëm i kësaj ushtrie lëshoi disa udhëzime, të cilat vlerësoheshin të rëndësishme për kohën. Në to

¹⁵ FESH, Vëll. I, “Kristalina K-H”, Tiranë, 2008, f. 18.

¹⁶ Dokumente të Shtabit të Përgjithshëm dhe të Komandës së Përgjithshme të UNÇSH,(DSHPKP), Vëll. II. Shtëpia Botuese “8 Nëntori”, Tiranë, 1976, f. 86.

shkruhej: *“Në Kosovë sjellja duhet të jetë shembullore, disiplina e fortë. Të bëhet mobilizimi i kosovarëve në radhët e ushtrisë pa diferencë. Të formohen njësitë nën komandën tonë ose të jugosllavëve”*.¹⁷

Duke marrë për bazë këto udhëzime Shtabi i Korparmatës së Parë të UNÇSH-së përpiloi një Urdhër Operacioni që ua dërgoi komandave të të dy brigadave të veta, ku shkruhej: *“Kalimi i forcave tona në Kosovë ka për qëllim t’i shkatërrojë dhe hedhë poshtë të gjitha parullat e tyre të okupatorit, të mobilizojë popullin në radhët e Ushtrisë Nacionalçlirimtare dhe Jugosllave, ta hedhë në luftë kundër armikut të përbashkët, okupatorit dhe tradhtarëve... ”*.¹⁸

Sipas planit të operacionit grupimi i forcave pjesëmarrëse në operacion përbëhej nga katër brigada sulmuese, të cilat arrinin deri në “rreth 3 200 luftëtarë”, të brigadave të Tretë dhe Pestë të UNÇSH-së, si dhe nga dy brigada të Kosovës, e Para dhe e Katërta. Brigada e Parë Kosovare kishte një efektiv prej 700-800 luftëtarësh, të cilët erdhën nga Maqedonia, më 28 shtator 1944, ndërsa Brigada e Katërt Kosovare u formua në Krumë të Kukësit, më 12 tetor 1944, me afro 400 luftëtarë.

Nisur nga planet ushtarake operacioni në Kosovë do të kryhej në dy faza kryesore. Në të parën brigadat e UNÇSH-së do të kalonin kufirin shtetëror me qëllim që të mësynin për çlirimin e Rrafshit të Dukagjinit dhe të qyteteve kryesore që gjendeshin në të. Më së pari do të duhej të spastroheshin nga pushtuesit zonat Dragash, Zym, Damjan, Junik dhe të tjera përreth Gjakovës, Pejës dhe Prizrenit. Më tej, të gjitha brigadat duhej që përmes veprimeve të shpejta të realizonin bllokimin e garnizoneve të armikut, duke i goditur ata përgjatë rrugëve të lëvizjes dhe duke shkatërruar urat që gjendeshin në to. Ndërsa, në fazën e dytë mund të kalohej në goditjen dhe çlirimin e qyteteve kryesore të Kosovës. Brigada e Tretë e UNÇSH-

¹⁷ AQP (Arkivi Qendror i Partisë së Punës të Shqipërisë), Fondi 210, Urdhër Operacioni, 18 shtator 1944.

¹⁸ *Dokumente të Shtabit të Përgjithshëm dhe..., Vëll. II*, vep. e përmendur, f. 160; AQP. Fondi 202, Dosja 13, Radiogram drejtuar shtabit të Korparmatës I, datë 16 shtator 1944.

së, në bashkëveprim me Brigadën e Parë të Kosovës, duhej të vepronin në zonën Deçan-Istog-Pejë, ndërsa Brigada e Pestë e UNÇSH-së, së bashku me Brigadën e Katërt Kosovare, do të duhej të vepronin në zonën midis Gjakovës dhe Prizrenit.

Me hyrjen në territorin e Kosovës të dy brigadat nga Shqipëria duhej të vepronin sipas udhëzimeve të lëshuara nga Shtabi i Përgjithshëm i UNÇSH-së dhe planit të veprimeve që kishte hartuar Shtabi Operativ i Kosovës. Sipas tyre brigadat sulmuese nga Shqipëria dhe Kosova do të duhej të bashkërendoheshin në veprimet e tyre luftarake kundër forcave pushtuese gjermane dhe atyre reaksionare. Në këto rrethana, sipas urdhrit, Brigada e Pestë Sulmuese kaloi në Kosovë natën e 4-5 tetorit 1944¹⁹, duke lëvizur nga Shishtavec i dhe Novoseja në drejtim të Dragashit. Në të gjendeshin një numër prej 700-800 ushtarësh gjermanë dhe disa forca reaksionare shqiptare. Por, disa forca armike ndodheshin edhe në fshatin Gllloboçicë, në jug të Dragashit. Pikërisht Brigada e Pestë e UNÇSH-së bëri provën e parë të zjarrit kundër këtij grupimi armik në bashkëveprim me një batalion të Brigadës së Parë Kosovare dhe të Batalionit “Kosova”. Luftimet qenë mjaft të rrepta dhe zgjatën disa orë. Në përfundim armiq të u thyen dhe një pjesë u tërhoqën për në Prizren. Veprimet luftarake u shtrinë në një front prej afro 40 kilometrash gjerësi, i cili përfshinte edhe rajonet e Zymit, Rugovës, Dumjanit, Smaçit etj.

Brigada e Tretë Sulmuese e UNÇSH-së kaloi në Kosovë më 20 tetor 1944. Me të kaluar në ato territore edhe kjo brigadë sulmuese shqiptare u përfshi në veprime luftarake.

Në Krumë të Kukësit ishte përruruar Brigada e Katërt Kosovare mbi bazën e Batalionit “Kosova” dhe luftëtarë të rinj, brigadë kjo që u përfshi menjëherë në luftimet.

¹⁹ *Historia e LANÇSH*, Vëll. IV,..., f. 815. Sipas komandantit të kësaj brigade, “...në agimin e datës 4 tetor 1944, Batalioni III dhe IV u urdhëruan të sulmojnë nga drejtime të ndryshme forcat armike dhe tradhtarë, të cilat, më 4 tetor 1944 sulmuan forcat e Batalionit IV në afërsi të Bicajt”. (Shefqet Peçi, *Fragmente nga epopeja e lavdishme*. Shtëpia Botuese “8 Nëntori”, Tiranë, 1984, f. 353).

Dragashi ishte çliruar, por ndërkaq Brigada e Pestë Sulmuese, nga Dragashi iu drejtua Veriut, pasi kaloi lumin Drini i Bardhë, marshoi drejt qytetit-garnizon të Gjakovës ku, më 11 tetor 1944, së bashku me Brigadën e Parë të Kosovës, me të kapur postën e Zymit dhe të Damjanit, më 15 tetor, sulmuan qytetin e përforcuar dhe të përgatitur për mbrojtje të Gjakovës. Ky qytet vlerësohej nga pushtuesit si një nyje e rëndësisë së veçantë që duhej mbrojtur me çdo kusht sepse shërbente si një rrugëdalje për të siguruar tërheqjen e forcave gjermane nga rajoni i Ballkanit. Në këto rrethana, Brigada e Pestë e UNÇSH-së me Brigadën e Parë të Kosovës, pasi spastruan më parë rrethinat e qytetit dhe rrugët që e lidhnin atë me Prizrenin dhe Pejën, zhvilluan luftime veçanërisht të rrepta, sidomos në rajonin e kazermave dhe tek Ura e Terezive. Megjithatë, nuk qe e mundur që qyteti të merrej në këtë sulm, sepse pushtuesit i erdhën në ndihmë trupa të shumtë gjermane nga ana e Pejës dhe Prizrenit.

Pasi thyen kundërveprimin e forcave gjermane, më 14 tetor, kundër forcave të Brigadës së Parë sulmuese të UNÇSH-së, në Smaç, Damjan dhe Zym, ku ata nuk ia dolën të zmbrapsnin forcat shqiptare asnjë kilometër më tej nga vija e zënë. Mësymja tjetër e forcave çlirimtare nga Shqipëria dhe Kosova u dha në javën e parë të muajit nëntor 1944 nga ana e forcave të Brigadës së Pestë të UNÇSH-së dhe Brigadës së Katërt të Kosovës, të mbështetura këto nga forcat luftarake të Brigadës së Tretë të UNÇSH-së dhe të Brigadës së Parë Kosovare. Qyteti u çlirua më 10 nëntor 1944.

Me çlirimin e Gjakovës u krijuan të gjitha kushtet për çlirimin e Pejës dhe të Prizrenit. Kësisoj, qyteti i Pejës u çlirua më 17 nëntor 1944 nga forcat e Brigadës së Tretë të UNÇSH-së dhe Brigada e Parë e Kosovës. Pas këtyre zhvillimeve luftarake qyteti i Prizrenit konsiderohej si një nyje me rëndësi të posaçme në tërë skemën e tërheqjes së trupave gjermane nga drejtimi i Greqisë dhe i Maqedonisë. Ky qytet mbrohej një garnizon i fuqishëm gjerman dhe nga mjaft forca reaksionare, të cilat luftonin të pozicionuara në një mbrojtje të përgatitur në pikëpamje fortifikimi, duke nisur nga rrethinat, brenda në qytet, si në kodrat dhe në kalanë e qytetit. Kështu, kalaja e qytetit ishte shndërruar në pikëmbështetjen më të

fuqishme, kurse kodra në jug dhe vetë ndërtesat, në një zinxhir me qendra zjarri të dendura.

Njësitë partizane të Brigadës së Tretë të UNÇSH-së dhe forcat e Brigadës së Parë Kosovare, së bashku sulmuan Junikun, qendër kryesore e krahinës së Kosovës të asaj kohe dhe, njëherësh nyje me rëndësi në rrugën Pejë-Gjakovë. Mirëpo, edhe pse forcat mësymëse shqiptare nga Shqipëria dhe Kosova mundën të depërtonin në Junik, pas luftimeve shumë të rrepta, nuk e morën dot atë më 20 tetor 1944. Këtë e arritën tri ditë më pas, më 23 tetor, kurse më datën 26 po të këtij muaji mundën të kapnin edhe Batushën e Deçanin.

Pasi ia dolën të çlironin qytetin e Gjakovës, njësitë e ardhura nga Shqipëria dhe ato kosovare, iu drejtuan Pejës dhe Prizrenin, të cilat, në mënyrë të veçantë Prizrenin, pushtuesit gjermanë donin t'i mbanin me çdo kusht, sepse ato vlerësoheshin si nyje përgjatë korridorit të tërheqjes së forcave të tyre nga Maqedonia dhe Kosova. Madje, në Prizren ishin mbledhur edhe forca kolaboracioniste të tërhequra nga Shqipëria. Ndonëse në Prizren ishte shpallur gjendja e jashtëzakonshme, forcat ushtarake gjermane nuk mundën kurrësi të pengonin mësymjen e njërive nga Shqipëria dhe atyre kosovare që, më 17 nëntor, arritën të futen në Prizren, Pejë dhe Istog. Vetëm pas dy ditëve, më datën 19 nëntor, po këto forca hynë pa luftë në Suharekë.

Gjithashtu, më 19 nëntor, forca luftarake të njërive bullgare, serbe dhe kosovare mundën të hynin në qytetin e Prishtinës, kurse më 20 nëntor u çlirua Vushtrria, pak më pas edhe Trepça dhe Zveçani. Në fillimin e muajit dhjetor, me kërkesën e Shtabit Operativ të Kosovës dy njësitë e ardhura nga Shqipëria morën kërkesën për të hyrë në zonën e Drenicës, që sipas atyre, gjendja në Drenicë ishte *“shumë e vështirë”*, sepse *“reaksioni aty kishte baza shumë të forta”*. Por, përtej situatës, brigadat e UNÇSH-së, brenda pak ditëve e qetësuan gjendjen dhe rikthyen *normalitetin* në zonë.

Më 20 nëntor, Brigada e Pestë e UNÇSH-së u përqendrua në Lipjan, ndërsa ato të Brigadës së Tretë po të kësaj ushtrie, nisën marshimin në drejtimin Drenicë-Istog-Mitrovicë. Më 20 nëntor 1944 këto brigada mësuan lajmin për krijimin e Divizionit të Pestë të

UNÇSH-së, në të cilin krahas tyre, ishte përfshirë edhe Brigada e Njëzetepestë e kësaj ushtrie. Mbrëmjen e 25 nëntorit 1944, forcat e Brigadës së Tretë Sulmuese të UNÇSH-së, kishin arritur në rrethinat e Mitrovicës, kurse më 27 dhe 28 nëntor forcat e kësaj brigade, së bashku me Brigadën e Pestë dhe formacionet luftarake të Kosovës, goditën dhe e detyruan armikun të lëshojë qytetin, ku u futën dhe më datën 29 nëntor parakaluan forcat e njësitë çlirimtare nga Shqipëria dhe Kosova.

Sapo kaluan në territorin e Kosovës njësitet e më sipërme luftarake, u përfshinë në luftime mësymëse për çlirimin e qyteteve dhe fshatrave të Kosovës, si dhe spastrimin e tyre nga bandat çetnike që terrorizonin popullsinë shqiptare të tyre. Gjatë veprimeve luftarake, që zgjatën për më se tre muaj, forcat e brigadave të UNÇSH-së, në bashkëveprim me formacionet luftarake të Kosovës dhe në disa raste dhe me ato jugosllave, e plotësuan misionin e tyre në treguesit kryesorë.

Ardhja dhe veprimtaria e brigadave sulmuese të Divizionit të Pestë Sulmues të UNÇSH-së në Kosovë nuk ishte me vlera dhe përfitime vetëm për vëllezërit shqiptarë të Kosovës, por edhe për vise të tjera të Jugosllavisë, të banuara nga shqiptarët. Ato patën ndikime dhe qenë një ndihmesë e dukshme për çlirimin e popullit të Kosovës dhe trevave të tjera në Jugosllavi. Njëkohësisht, njësitë luftarake nga Shqipëria, me veprimet luftarake që kryen në Kosovë, sollën disa përfitime politike dhe shoqërore për popullsinë e krahinës shqiptare të Kosovës, por dhe më gjerë. Ndërkaq, ato zbuluan, më së shumti, edhe mjaft aspekte dhe dukuri që lidhen me historinë dhe artin ushtarak të zbatuar prej tyre gjatë këtij operacioni luftarak. Meqenëse aspektet e tjera u trajtuan dhe, ndoshta, mund të trajtohen në të ardhmen nga kolegë të nderuar, historianë të fushave përkatëse, më lejoni të ndalem dhe të sjellë, në vijim të kësaj kumtese, disa dukuri që lidhen pikërisht me aspekte të historisë dhe artit ushtarak, e cila është, tek e fundit, fusha jonë e studimit dhe shpresojmë të paraqesin interes për veçoritë e tyre.

Së pari dhe më së shumti, është qartësisht e kuptueshme që brigadat e UNÇSH-së, që siç dihet ishin formacione luftarake dhe merreshin atëkohë me veprimtari luftarake, do të sillnin, padyshim, një produkt dhe përfitime që vinin nga zhvillimi i veprimeve në fushën e luftës. Për këtë arsye mund të nxjerrim dhe disa përfundime që lidhen pikërisht me këto aspekte.

Kështu, që në krye mund të thuhet me siguri se, ardhja e forcave e dy brigadave sulmuese të UNÇSH-së, në ndihmë të forcave luftarake të Jugosllavisë dhe Kosovës, për çlirimin e krahinës shqiptare të Kosovës ishte padyshim një ndërmarrje e suksesshme në disa pikëvështrime. Kjo sepse ardhja dhe lufta e tyre çoi në çlirimin e plotë të Kosovës nga pushtuesit e huaj gjermanë dhe në spastrimin e krahinës nga reaksioni i egër ekstremist serbo-sllav, të cilin nuk kishte guxuar dhe mundur ta godiste askush, asnjë forcë vendase deri atëherë. Tipik ishte rasti i krahinës së Drenicës, për të cilin, në fillimin e muajit dhjetor 1944, me kërkesën e Shtabit Operativ të Kosovës, u kërkuar që forcat luftarake nga Shqipëria të rihynin në këtë krahinë të trazuar. Por, sipas të dhënave të Shtabit Operativ të Kosovës, të cilat *“nuk përputheshin me realitetin”*, gjendja në këtë krahinë paraqitej *“shumë e vështirë”*.

Kjo gjendje vinte sepse *“reaksioni kishte aty baza shumë të forta”*.²⁰ Prandaj, ndërhyrja ishte e domosdoshme. Por, në realitet, gjendja që gjetën në Drenicë forcat luftarake nga Shqipëria ishte krejtësisht ndryshe nga sa ua kishin përshkruar më parë drejtuesit e Shtabit Operativ të Kosovës. Ajo situatë që gjetën në Drenicë ishte dramatike, për shkak se popullsia e vendit ishte tejet e shqetësuar nga sulmet dhe shpifjet e propagandës jugosllave, që i paraqisnin shqiptarët e këtushëm si përkrahës të reaksionit dhe vetë krahinën si bazë e tij. Ndërkohë, lajmi lidhur me terrorin dhe spastrimet që kishin ndërmarrë repartet e armatosura jugosllave dhe bandat e armatosura çetnike, kishin ngjallur frikën e natyrshme në radhët e popullsisë shqiptare të krahinës. Për këto arsye, drenicasit që, në

përgjithësi, mbanin armë, kishin qenë të shtrënguar të fshiheshin për t'u mbrojtur në pyjet përreth.

Pavarësisht nga tabloja e errët dhe rrethanat e ndërlikuara në krahinë, forcave luftarake të UNCSH-së i u deshën vetëm pak ditë për të normalizuar situatën dhe për të qetësuar popullsinë e Drenicës. Brigada e Pestë e UNÇSH-së ndërhyri duke u dhënë një goditje të shpejtë dhe të fuqishme forcave reaksionare çetnike të përqendruara në krahinën e Drenicës. Më pas batalionet e kësaj brigade hynë thellë nëpër fshatrat e krahinës, duke ndihmuar në shpëtimin e popullsisë vendase nga terrori i egër dhe i dyfishtë gjermano-nazist dhe ai i bandave shoviniste sllave. Për rrjedhojë njerëzit nisën të ktheheshin nëpër shtëpitë, që i kishin braktisur ditë më parë për të shpëtuar nga terrori. Ata, kur mësuan për ardhjen e luftëtarëve vëllezër nga Shqipëria, u drejtoheshin me mirënjohje dhe besim atyre me fjalët: *"Ju na sollët lirinë dhe besimin se fati ynë ka me u zgjidh drejt. Ju po silleni me ne tamam siç kemi dëgjuar për ushtrinë e popullit. Ju na shpëtuat tue u ndal dorën atyre që duan me na shfarosë"*.²¹ Por, ky nuk ishte rasti i vetëm, gjatë veprimtarisë luftarake të brigadave partizane nga Shqipëria në Kosovë, ku forcat e brigadave të UNÇSH-së, duke bashkëvepruar përherë ngushtësisht me formacionet luftarake kosovare, që e njihnin mirë terrenin dhe njerëzit, ashtu si dhe kundërshtarin përballë, kryen me sukses dhe brenda një kohe relativisht të shkurtër spastrimin nga reaksioni i egër edhe të atyre zonave që deri atëherë ishin konsideruar nga shumëkush si tabu, ku nuk mund t'i prekte askush, pa le më të hynte në brendësi të tyre! Pikërisht me ardhjen e tyre në Kosovë, forcat luftarake të brigadave të Ushtrisë NÇ të Shqipërisë, mundën të ndikonin dhe, duke bashkëvepruar ngushtësisht në pikëpamje ushtarake me formacionet luftarake antifashiste kosovare, mundën ta thyenin këtë tabu brenda pak muajve!

Nga kryerja e luftimeve, shpeshherë të rrepta dhe të zgjatura për ditë të tëra, nga dy brigadat shqiptare, në bashkëveprim të

²¹ *Historiku i Brigadës së Pestë Sulmuese i UNÇSH*. Shtëpia Botuese: "8 Nëntori", Tiranë, 1989, f. 184.

vazhdueshëm me formacionet luftarake antifashiste Nacionalçlirimtare të Kosovës, u bë e mundur që brenda vetëm dy muajve të arrihej çlirimi i një territori me përmasa më se 20 mijë kilometra katrorë, territori ku jetonte një popullsi prej më shumë se një milionë banorë.²²

Kalimi dhe ardhja e brigadave të Ushtrisë Nacionalçlirimtare nga Shqipëria në Kosovë, u krye në muajt e vjeshtës dhe vijoi edhe në fillimin e dimrit të viteve 1944-1945, gjë që nënkupton kryerjen e veprimeve të shumta luftarake në një mot me kohë të ftohtë dhe të një terreni të panjohur. Luftëtarëve nga Shqipëria u duhej të përdornin taktikën e luftimit ditën dhe natën, në një mot me temperaturë të ulët, që shpeshherë shkonin nga -20 deri -25 gradë celsius.²³ Po ashtu, luftëtarëve nga Shqipëria i u desh që të kryenin veprime luftarake duke depërtuar në zona apo krahina të thella, ku mungonin fare ose ishin tejet të kufizuara rrugët për lëvizjen dhe manovrimin e forcave.

Megjithatë, ata, duke shfrytëzuar përvojën si luftëtarë të vjetër dhe të mësuar me luftime dhe vështirësi, i përballuan kushtet e jashtëzakonshme, duke qëndruar pranë njëri-tjetrit dhe duke ruajtur kështu, kurdoherë kompaktësinë dhe bashkëveprimin. Nga ana tjetër, për të zbutur ndikimin e faktorëve negativë dhe përballimin e vështirësive të shumta, të cilat pengonin përmbushjen me sukses të detyrave luftarake, ata u ndihmuan përherë nga luftëtarët dhe popullsia vendase e zonave ku luftohej. Vendasit i udhëhiqnin partizanët shqiptarë përmes terrenit të panjohur për ta dhe duke kryer veprime të përbashkëta, që çoi në përfundimin me sukses të luftimeve.

Bashkëveprimi midis forcave të brigadave sulmuese të Ushtrisë Nacionalçlirimtare dhe atyre të formacioneve luftarake të Kosovës, ishte i përhershëm dhe një ndër faktorët kryesorë që çuan në realizimin me sukses të operacionit për çlirimin e Kosovës, por dhe në disa vise të tjera në Jugosllavi. Madje, ky element tejet i

²² *Material Studimi*, Akademia e Mbrojtjes, Tiranë, 1984, f. 19.

²³ *Po aty*, f. 38.

rëndësishëm i artit të luftës, ishte dhe një ndër porosinë dhe pikat më të cilësuar në udhëzimet e Komandës dhe Shtabit të Përgjithshëm të UNÇSH-së, si dhe të Korparmatës së Parë të kësaj ushtrie, jo vetëm me brigadat, por me të gjitha formacionet luftarake të vëllezërve shqiptarë të Kosovës dhe ato jugosllave në përgjithësi. Dhe vërtet, gjatë zhvillimit të veprimeve luftarake, u pa një bashkëveprim i pandërprerë, sidomos midis formacioneve luftarake të brigadave të UNÇSH-së me ato të Kosovës. Kështu ndodhi që në ndeshjen e parë midis forcave të Brigadës së Pestë Sulmuese, e cila kaloi kufirin dhe, në bashkëveprim me një batalion të Brigadës së Parë të Kosovës, si dhe me Batalionin partizan “Kosova”, sulmuan trupat e përziera gjermane dhe mercenare në Dragash, që u thyen dhe u tërhoqën drejt Prizrenit. Po kështu ndodhi edhe me forcat e tjera të UNÇSH-së, në të gjitha betejat dhe luftimet e zhvilluara në qytetet apo qendrat e banuara në Kosovë, si në: Gjakovë, Prizren, Junik etj.

Gjatë kohës së qëndrimit në territorin e Kosovës njësitë e Ushtrisë Nacionalçlirimtare nga Shqipëria ndikuan dhe ndihmuan ndjeshëm në zgjerimin e luftës dhe shtimit të radhëve të Ushtrisë Nacionalçlirimtare të Kosovës me luftëtarë dhe formacione luftarake të reja. Në këtë rrjedhë, në harkun kohor vetëm tremujor u ngritën dhe përruan dy brigada luftarake me djem dhe burra kosovarë.²⁴ Ndërsa, deri në përfundim të luftës ky numër arriti në tetë brigada luftarake kosovare. Ndërkaq, shumë të tjerë mbushën radhët e brigadave ekzistuese dhe formacioneve të tjera luftarake të Kosovës.²⁵

Në këtë hark të shkurtër kohor, edhe radhët në brigadave të UNÇSH-së, u dyfishua numri i efektivave të tyre me luftëtarë nga shqiptarët e zonave të ndryshme të Kosovës, ku kishin vepruar gjatë kësaj kohe. Kështu, sipas të dhënave, që vinë kryesisht nga burime historiografike të Shqipërisë, numri i luftëtarëve të Brigadës së Tretë Sulmuese të kësaj ushtrie arriti në 2 000 luftëtarë,²⁶ gjithashtu edhe

²⁴ *Historia e Luftës Antifashiste NÇ të popullit shqiptar*, Vëll. IV, f. 831.

²³ *Material studimi...*, f. 18.

²⁶ Proletar Hasani, *Histori e pashkruar*, FLLAD, Tiranë, 1999, “Pasqyra” nr. 6.

numri i luftëtarëve të Brigadës së Pestë Sulmuese u ngjit në 2 000 luftëtarë,²⁷ kurse efektiv i Brigadës së Njëzetepestë Sulmuese, e cila erdhi më vonë në Kosovë, u shtua me 200 luftëtarë²⁸ të tjerë.

Natyrisht, brigadat ishin formacione luftarake dhe, si të tilla, gjatë kryerjes së veprimeve luftarake përshfaqën edhe një numër treguesish të veçantë në fushën e luftimit. Të tillë ishin treguesit që lidheshin me përmasat e ndërtimit të formacionit apo të rendimit të luftimit të brigadave dhe batalioneve në front dhe thellësi; ato për tempin e lëvizjeve dhe marshimeve në një terren pak ose aspak të njohur për brigadat luftarake shqiptare; ose treguesit që kishin lidhje me shfrytëzimin e terrenit karakteristik të vendit, etj.

Gjithashtu, tërheqin vëmendjen luftimet kundër qyteteve dhe qendrave të banuara, të fortifikuara, kundër të cilave u aplikuan skema taktike, ku u gërshetuan mirë luftimet rrethuese me ato sulmuese, me forca të përqendruara; mënyrat dhe format e organizimit të bashkëveprimit midis forcave të ndryshme luftarake dhe mjaft dukuri e veçori të tjera, të cilat është vështirë të trajtohen në një kumtesë si kjo. Ndoshta është vendi i duhur për të hedhur idenë e studimeve të përbashkëta, të munguara për më se shtatëdhjetë vjet midis institucioneve të Shqipërisë me ato të Kosovës. Në këtë rast një prej projekteve mund të ishte edhe kjo temë, fare pak e prekur, në pak botime, si në *Historinë e Popullit Shqiptar*, apo *Historinë e Artit ushtarak të LANÇ-së të popullit shqiptar*, botim i vitit 1989, ku mungojnë burimet dokumentare apo botimit nga Kosova, Serbia etj.

Në pikëpamje politiko-administrative njësitet luftarake të UNÇSH-së dhanë një ndihmë të madhe në ngritjen dhe organizimin e pushtetit vendor të këshillave nacionalçlirimtare dhe rikthimin e qetësisë e të normalitetit në të gjitha trevat e Kosovës. Njësitet e Divizionit të Pestë të UNÇSH-së e kishin përmbushur misionin dhe detyrat e ngarkuara nga Komanda e Përgjithshme dhe, pas afro 400 kilometrash marshim, u rikthyen në Shqipëri. Operacioni për çlirimin

²⁷ Po aty.

²⁸ *Historia e Luftës Antifashiste të popullit shqiptar*, Vëll. IV, f. 831.

e trevave të Kosovës dhe viseve të tjera në Jugosllavi ishte vulosur me gjakun e afro 400 dëshmorëve²⁹, që ranë për çlirimin dhe lirinë e vëllezërve shqiptarë të Kosovës, si dhe të viseve të tjera të Jugosllavisë. Historiografia sllave është përpjekur ta minimizojë luftën e formacioneve luftarake shqiptare në Kosovë dhe treva të tjera të Jugosllavisë, por treguesit e kësaj lufte janë të dukshëm.

Pasi forcat e brigadave sulmuese të UNÇSH-së, në bashkëveprim të ngushtë me ato të Kosovës, i çliruan dhe kthyen qetësinë në territoret e Kosovës, këto forca morën urdhër për të vazhduar operacionin në zona të tjera të Jugosllavisë. Pikërisht në këtë kohë, sipas raporteve të asaj kohe, që vinin nga Kosova për në Shqipëri, bëhej me dije se: “...*menjëherë pas largimit të Brigadës së Tretë Sulmuese nga Drenica, kuadrot serbë filluan nga arrestimet dhe vrasjet e njerëzve të ndryshëm me kombësi shqiptare pa i kaluar fare në gjyq*”,³⁰ ndërsa në një raport të vitit 1944, që komandanti i Shtabit Operativ i dërgonte Komandës së Korparmatës së Parë të UNÇSH-së, ndërmjet të tjerave raportonte se: “...*Ushtarakisht shkohet përpara, por fatkeqësisht punët nuk shkojnë kështu edhe politikisht... Në ushtri (jugosllave) mungon një vijë politike për vëllazërimin e popujve... Gjendja këtu është bërë kaotike... Arrestohen e burgosen të pafajshëm. Kontrolltet dhe arrestimet bëhen pa asnjë autorizim. Dhe të gjitha këto ndodhin në familjet muhamedane. Pjesa më e madhe e malazezëve janë prepotentë. Ndër vendet ku janë partizanët tanë, punët nuk shkojnë keq sepse çdo veprim bëhet prej të dy palëve. Po të mos merren masa ... punët do shkojnë keq e më keq*”.³¹ Po kështu ndodhte edhe në zonën e Drenicës. Në muajin dhjetor të vitit 1944, ku u kthyen me një operacion spastrimi forcat e Brigadës së Pestë Sulmuese të UNÇSH-

²⁹ Sipas Bernd J. Fischerit, në luftimet në Kosovë ranë 300 dëshmorë nga brigadat sulmuese të UNÇSH-së. (*Shqipëria në Luftë*, f. 311).

³⁰ *Historia e Luftës Antifashiste NÇ e popullit shqiptar*, Vëll. IV, f. 829.

³¹ AQP, Fondi 210, dosja 9, Korparmata e Parë, 27. 11. 1944.

së, të cilat rikthyen, brenda një kohe të shkurtër, qetësinë dhe normalitetin në krahinë. Pothuajse kështu ndodhte dhe në zona të tjera të Kosovës. Rikthimi i terrorit, pasigurisë dhe ankthit në krahinën shqiptare ishte një paralajmërim për atë që do të ndodhte më pas, me popullsinë shqiptare, me largimin e forcave të njësiteve të UNÇSH-së.

A ishte kjo fushatë fillimi i ripushtimit të Kosovës të pasluftës?! Natyrisht që po dhe që, për fat të keq, do të vijonte gjatë, deri në Luftën e Kosovës të vitit 1999. Kjo luftë, e cila bazohej në heroizmin e luftëtarëve të UÇK-së dhe kishte mbështetjen e fuqishme të NATO-së, do të përmbyllej më në fund me fitore dhe do çonte, pas më se nëntëdhjetë vjetësh, në Pavarësinë e Kosovës dhe ngritjen e shtetit të saj të pavarur.

Me kalimin e tyre në drejtim të territorit të Kosovës, forcat luftarake të Divizionit të Pestë të UNÇSH-së, e përmbushën misionin dhe detyrat e tyre kryesore, që kishin të bënin kryesisht me luftën për çlirimin e trojeve shqiptare të Kosovës, por edhe ato jashtë saj, të banuara gjithashtu nga shqiptarët. Natyrisht, ata ndikuan dhe ndihmuan konkretisht nëpërmjet përkushtimit, trimërisë dhe vetëmohimit, duke plotësuar detyrën atdhetare në çlirimin e vëllezërve kosovarë, nga pushtuesi i huaj dhe bandat e shovinistëve sllavë. Gjatë këtyre luftimeve, këto brigada, në bashkëveprim të ngushtë dhe efektiv me formacionet dhe njësitet luftarake antifashiste Nacionalçlirimtare të Kosovës, shpërfaqën edhe disa dukuri që kanë lidhje me zbatimin me krijimtari dhe në mënyrë racionale të artit të luftës në fushën e luftës. Të gjitha këto, kanë përbërë deri më sot një objekt të veçantë studimi për studiuesit e historisë dhe të artit ushtarak shqiptar, jo vetëm për t'i njohur ato, por edhe jo vetëm si përvojë. Ndoshta kjo mund dhe duhet të shërbejë edhe si një nismë për një projekt të përbashkët studimi të plotë në këtë fushë dhe tematikë, nga institucionet përkatëse të Shqipërisë dhe Kosovës.